

## Göbekli Tepe'nin Arkeolojik Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi (Şanlıurfa) (\*)

Salih BİRİNCİ(\*\*)

Çağlar Kıvanç KAYMAZ (\*\*\*)

Aykut CAMCI(\*\*\*)

**Öz:** Anadolu yerleşme tarihi boyunca birçok medeniyete beşiklik yapmış ve bu durum tarihi, kültürel ve arkeolojik açıdan zengin bir mirasın ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Kültür turizmi kapsamında değerlendirilen destinasyonlardan birini oluşturan arkeolojik alanlar, ulusal ve uluslararası açıdan önemli bir yere sahip olmakla birlikte, geçmişe ilgi duyan insanların ziyaret ettikleri yerler arasındadır. Bunlar içerisinde Şanlıurfa ilinin 15 km kuzeydoğusunda merkeze bağlı Örencik Köyü yakınlarındaki 800 metre yüksekliğinde Germüş platosu üzerinde yer alan Göbekli Tepe oldukça önemlidir. Birçok Neolitik Dönem yerleşmesinin aksine Göbekli Tepe su kenarı, vadi ya da ovada kurulmayıp, Harran Ovası'nın kuzeyinde yüksek bir sahada manzaraya hâkim, ayrıca çevreden gelebilecek tehlikelere karşı güvenli bir konumda yer almaktadır. 1963 yılında Peter Benedict ve Halet Çambel tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda arkeoloji dünyasına kazandırılmıştır. Tarihi M.Ö. 10.000'e kadar dayanan Göbekli Tepe'de yapılan arkeolojik kazı ve araştırmalar sonucunda elde edilen bulgulara bağlı olarak Anadolu'da şuna kadar kabul gören en eski inanç ve yerleşim yeri olduğu tespit edilmiştir. "T" şeklindeki anıtsal taşlar ile simgelenen bu yerleşim yerinde yapılan kazılar sonucunda çok sayıda hayvan heykelinin yanı sıra çakmaktaşıdan aletler, obsidyen aletler, takı parçaları ve taş kaplar, öğütme taşları, hayvan elleri, yassı baltalar ile küçük figürünler açığa çıkarılmıştır. Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda Bu yönüyle özgün bir yere sahip olan Göbekli Tepe, arkeolojik turizm açısından değerlendirilmesi gereken önemli yerlerden birisidir. Bu çalışmada, Göbekli Tepe'nin arkeolojik turizm potansiyeli ile bu potansiyelin coğrafi açıdan değerlendirilmesi amaçlanmış ve sahanın arkeolojik miras olarak önemi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, Göbekli Tepe'nin arkeolojik açıdan önemi nedir? Bu alanın arkeolojik turizm bakımından önemi nedir? Göbekli Tepe'de arkeolojik turizm yapılıyor mu ve ne düzeyde gerçekleşmektedir? Arkeolojik turizm ve alanın koruma kullanma açısından dengesini sağlayan bir planlama çalışması var mı? Göbekli Tepe ve çevresi turizm alt-üst yapı hizmetleri açısından yeterli düzeyde mi? gibi sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede araştırma sahayla ilgili yapılmış bilimsel yayınlar, çeşitli tematik haritalar ve saha çalışmaları sonucunda toplanan veriler ışığında şekillendirilmiştir. Ayrıca elde edilen veriler SWOT analiziyle değerlendirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Arkeolojik Turizm, Göbekli Tepe, Şanlıurfa, İnanç, Yerleşme

\*) Bu çalışma 3-5 Mayıs 2018 tarihleri arasında düzenlenen Uluslararası Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Sempozyumunda özet bildiri olarak sunulmuştur.

\*\*) Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, (e-posta: sbirinci@atauni.edu.tr)

\*\*\*) Arş Gör., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, (e-posta: ckkaymaz@gmail.com)

\*\*\*\*) Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (e-posta: aykutcamci58@gmail.com)

## Evaluating Archeological Tourism Potential of Gobekli Tepe (Şanlıurfa)

**Abstract:** *Anatolia has hosted many civilizations during the history of settlement and this fact contributed to revelation of a rich heritage in cultural and archeological means. Archeological areas which constitute one of the destinations evaluated under the scope of cultural tourism, have nationally and internationally important place ad moreover they are among the places which are visited by people who have interest in the past. Among these places, Göbekli Tepe is very important. Göbekli Tepe is located on Germüş plateau with an altitude of 800 meters close to Örencik village which is bound to central district and is located 15 km to the north of Şanlıurfa province. In contrary to many Neolithic period settlements, Göbekli Tepe was not established at waterfront, valley or plain. It is located at highlands to the north of Harran plain, with a nice landscape and at a safe place from the possible threats from its surroundings. It was redounded to the world of archeology as a result of the surface researches performed in 1963 by Peter Benedict and Halet Çambel. Depending on the findings obtained from archeological diggings and researches performed in Göbekli Tepe, history of which is dated back to 10.000 B.C., it was determined to be oldest area of faith and settlement. As a result of the diggings performed in this settlement symbolized by monumental stones with "T" shape, many animal sculptures, objects made of tinderbox, obsidian tools, jewelry pieces, stone dishes, grinding stones, pestles, flat axes and small figures were revealed. As a result of the archeological studies it is understood that Göbekli Tepe which is unique from this point of view is one of the important places that should be evaluated in terms of tourism. In this study the aim is to reveal the archeological tourism potential of Gobekli Tepe, to evaluate this potential in geographical means and to reveal the importance of the area as archeological heritage. Under this scope what is the archeological importance of Göbekli Tepe? Is archeological tourism performed in Gobeklitepe and to which extent? Is there a planning study for establishing the balance between archeological tourism and preservation of the area? Is Göbekli Tepe and its surroundings have sufficiency in terms of infra/super structure? have been tried to be answered. The study was shaped in light of data collected as a result of scientific studies, various thematic maps and field studies about the area. Also the obtained data was evaluated by SWOT analysis.*

**Keywords:** *Archeological Tourism, Göbekli Tepe, Şanlıurfa, Faith, Settlement.*

**Makale Geliş Tarihi:** 06.09.2018

**Makale Kabul Tarihi:** 05.10..2018

### I.Giriş

Turizm, "dinlenme, eğlenme, görme, tanma, sportif faaliyetlerde bulunma veya izleme, bilgi ve görgüsünü artırma gibi amaçlarla; ya da sadece zevk için yapılan gezi (seyahate çıkma) demektir. Bir sahaya yönelik turizm hareketlerinin esas nedeni ise doğal, beşeri ve kültürel kaynaklardır (Doğanay ve Zaman, 2013: 1-3). Turizmin varoluş nedenlerinden birisi de, yeryüzünde farklı ve özgün, doğal ve insanoğlu üretimlerinden oluşan kültür ve kültürel peyzajların varlığıdır (Soykan, 2000: 41). Nitekim Dünya'da kültürel, doğal ve tarihi miras bilincinin yükselmesi, kültürel çeşitliliğe saygı çerçevesinde ülkeler arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi, taşınır-taşınmaz miras

kapsamında yer alan çevre, sitler, peyzaj ve sanat eserlerinin yanı sıra kültürel, sosyal, geleneksel, ahlaki, dini ve manevi değerlerin ön plana çıkartılmasına ilişkin çalışmalar giderek artmaktadır (Emekli, 2004: 12).

Beşeri turistik kaynaklar içerisinde tarihsel kaynaklar, geçmiş medeniyetlerin ve geçmiş çağların fiziksel kalıntılarıdır. Bunlar arasında mimari, coğrafi görünüm ve arkeolojik özellikler kadar, geçmişten bu yana kadar gelen, günlük yaşam için önemli olan unsurlar da yer alır. Önemli tarihsel, mitolojik ya da dini olaylar da bunların meydana geldikleri yerler de tamamen değişmiş ya da geçmişten hiçbir delil kalmamış olsa da, tarihsel kaynak olarak kabul edilirler (Özgüç, 2015: 72). Tarihsel çekicilikler birbirinden çok farklı ve çok çeşitli özellikleri içine aldığından kaynağın fiziksel yapısına dayanılarak yapılan ayırmda arkeolojik sitler; insan tarafından yapılmış, bina şeklinde olmayan anıtlar ya da diğer inşaatlardır (örneğin gömütler, dikilmiş taşlar, surlar vb.). Arkeolojik turizmin, kültür turizmi olması için kalıntılara ait kültürler hakkında bilgiye ihtiyaç bulunmaktadır (Doğaner, 2013: 70). Bu bağlamda kültür bir çeşit çevreye uyumdur. Kültür bir halkın yalnızca hayat tarzları mozaiği değil, aynı zamanda hâkim değer ve inançlarını da kapsayan bir kavramdır (Emekli, 2006: 53). Buna göre kültürel turizm kavramı aslında çok karmaşıktır ve çok çeşitli turizm faaliyetlerini içine alır (Özgüç, 2015: 77). Bu yönüyle kültür turizmi, insanların yeni bilgi ve deneyim kazanarak kültür seviyesini artırmak ve kültürel farklılıkları öğrenmek amacıyla kültürel mekanları görmek ve kültürel olaylara katılmak için yer değiştirmesini ifade eder (Doğaner, 2013: 19). Arkeolojik miras alanları ise kültür turizmi kapsamında ürün olarak pazarlanmaktadır (Kurtuluş, 2016: 1261).

Günümüzde turizm, antropoloji, arkeoloji, ve arkeolojik sitler gibi çok farklı kaynakları içine almaktadır (Pacífico ve Vogel, 2012: 1588-1589). Modern turizmin başlangıcından beri arkeolojik sitler cazibe merkezi olarak kullanılmıştır (Cohen, 1995: 12-29). Bu açıdan arkeolojik sitler turistlerin ilgisini çekmektedir. Bu anlamda arkeolojik mirasın farklı boyutlarını ve bunların pazarlanmasını içeren arkeolojik turizm yaklaşımı (Ross vd., 2017: 37) giderek daha çok yaygınlaşmaktadır.

Amerika Arkeoloji Enstitüsü (AIA) arkeoloji turizmini (bazen "arkeoturizm" olarak adlandırılır), antik sit ve tarihi yerleri ziyaret etmeye ve deneyimlemeye odaklanan bir seyahat olarak tanımlamaktadır. Arkeolojik turizmin ardındaki motivasyon güçleri geçmişe yönelik bir tutkudur ve ziyaret edilen bölgenin yaşadığı eski veya tarihi kültürleri öğrenmeye duyulan ilgidir. Aynı zamanda, arkeoturistler için birçok arkeolojik alanın bulunduğu yerlerdeki egzotik (ve çoğu zaman erişilmesi zor) tabiat ilgi çekicidir ve çoğu kez eşsiz deneyimler sunmaktadır. Buna göre arkeoloji turizmi müzeleri, tarihi önemi olan yerleri, tarihsel ve arkeolojik olarak odaklanmış parkları ve hatta geleneksel danslar, festivaller ve diğer etkinliklere katılımları içerebilir. Arkeolojik turizm kaynağını arkeoloji biliminden alır. Arkeolojik turizm, arkeolojik sit ve müzelere yapılan turlarla, kültürlerin gelişim sürecini öğreterek halkın kültür seviyesini artıran, arkeolojik kalıntıları koruma bilinci geliştiren, ülkesel ve yerel ekonomik kazanç sağlayan bir turizm tipidir (Doğaner, 2013: 69-70). Bu nedenle arkeolojik turizm kaynakları gün

yüzüne çıkarıldıkça, bu alanlar gerek yurtiçi ve gerekse yurtdışından turist çekmeye başlamaktadır (Erhan, Akkurt ve Akbaş, 2015: 453).

Arkeolojik turizm için önemli olan bir diğer konu ise arkeolojik parklardır. Basit anlamı ile arkeolojik park korunan ve halka açık arkeolojik alan demektir. Belirli bir arkeolojik alanın park olarak değerlendirilmesi ve kamu ile ilişkilendirilmesi planlama ile şekillendirilir. Daha sonra arkeolojik park kendi bünyesinde tasarlanır ve içerdiği kalıntılar rekreasyonel, turizm ve eğitimsel işlevler ile bütünleştirilir. Bu alanın sürekliliğinin sağlanması ise yönetimi ile gerçekleştirilebilir. Tarihi alanların ve tarihi peyzajların korunması amaçlı oluşturulan bu parklar arkeolojik alanlar olarak görev üstlenebilecekleri gibi bir park olarak veya bir müze (kapalı veya açık hava müzesi) olarak da görev üstlenebilmektedirler (Bayraktar, 2010: 23-24). Arkeolojik turizm sağlayıcıları, turizm deneyimlerini geliştirmek için ana kaynak olarak arkeolojik mirası (kalıntılar, tarihi kalıntıları ve yaygın mitleri içeren) kullanan aktörler olarak tanımlanabilir. Somut arkeolojik mirasın geleneksel tanımını etrafında inşa edilen arkeolojik turizmin kavramsallaştırılması, arkeolojik mirasla ilgili turizm deneyimlerini somut olmayan biçimiyle ortaya koymaktadır. Bu nedenle, turistler ve sağlayıcılar arasındaki ortak yaratıcı ara yüzü vurgulayan yaratıcı turizm araştırmasına dayanan arkeolojik turizme yönelik deneyim merkezli bir yaklaşımın, somut arkeolojik kalıntıların eksikliğinden kaynaklanan ikilemi çözmeye yardımcı olabileceği önerilmektedir (Ross vd., 2017: 38).

Türkiye’de arkeolojik turizmde olanaklar uygulamaların çok üzerindedir. Çünkü ülke topraklarının bulunduğu coğrafi konum ve yerleşme açısından uygun olan coğrafi şartların varlığı arkeolojik turizm için eşsiz bir zenginliğin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Nitekim henüz kazısı yapılmayan yerüstünde ve yeraltında kalan kalıntıların sayısı bir hayli fazladır. Yeraltındaki arkeolojik rezervin ölçüsü ise yoktur (Doğaner, 2013: 80). Aslında bunlar 1800’lü yılların ortalarından itibaren gelişen demiryolu yatırımları, aynı zamanda Türkiye’deki önemli arkeolojik keşiflerin de başlangıç yılları olmuştur (Emekli, 2013: 659). Yerüstüne çıkartılan ve yapılan araştırmalar neticesinde elde edilen bulgular dünya tarihinde büyük bir etkiye yol açması açısından Göbekli Tepe’yi arkeolojik turizm konusunda ulusal ve uluslararası çevrede önemli bir noktaya getirmiştir.

## **II. Materyal ve Metot**

Çalışmanın hazırlanması aşamasında öncelikli olarak literatür çalışmaları gözden geçirilmiştir. Çalışmanın arazi etütleri safhasında çeşitli dönemlerde çalışma alanına gidilerek gözlemlerde bulunulmuş ve fotoğraf çekimleri yapılmıştır. Bunun yanı sıra gerek arkeolojik sahayı ziyaret eden turistlerle, gerekse yerel halkla mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden ve arazi gözlemlerinden elde edilen veriler neticesinde farklı yöntemlerle elde edilen bulgular büro çalışmaları kapsamında çalışma metnine aktarılmıştır. Ayrıca sahanın arkeolojik turizm potansiyelinin doğru bir şekilde değerlendirilmesi için SWOT analizi yapılmıştır.

### III. Göbekli Tepe'nin Konumu ve Genel Özellikleri

Çalışma sahasını oluşturan Göbekli Tepe arkeolojik sit alanı Şanlıurfa ilinin 15 km kuzeydoğusunda, Haliliye ilçesi, Örencik mahallesi sınırları içerisinde yerleşim alanının 2 km doğusunda bulunmaktadır (Harita 1). İlçe batıda Karaköprü ilçesi, güneyde Eyyübiye ilçesi, kuzeyde Hilvan ilçesi, doğuda ise Siverek ve Viranşehir ilçeleriyle komşudur. Çalışma alanını oluşturan Göbekli Tepe'nin içinde bulunduğu Haliliye ilçesinin (Şanlıurfa) yıllık ortalama sıcaklığı 18,1 °C olup, yaz mevsimi ortalama sıcaklığı 30 °C'dir ve yazın sıcaklıklar gün içerisinde 40 °C'nin üzerine çıkmaktadır. Bu yönüyle yüksek sıcaklık şartları yaz mevsiminde turizm faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemektedir.



Harita 1. Çalışma Alanının Lokasyon Haritası

Şanlıurfa-Mardin karayolunun kuzeyinde Germüş Platosu (Şahinalp, 2006: 113) üzerinde Harran Ovası'na hakim konumda bulunan Göbekli Tepe arkeolojik sit alanı, Neolitik Dönem'in en önemli yerleşmelerinden birisidir (Fotoğraf 1). Kireçtaşından oluşan plato sahasından yukarıya doğru yükselen bu alan şekil itibariyle göbeğe benzediği için Göbekli Tepe adını almıştır (Kurt ve Güler, 2017: 1111). İnsanlık geçmişinde dini inanca sahip olan birçok kişi ve topluluk sahip oldukları dini inanışı yaygınlaştıran kadar o inanca sahip olmayan güç sahipleri tarafından baskı ve şiddete maruz kalmışlardır. Bu sebeple dini inançları gereği yaratıcıya tapmak için ibadet

yerlerini tehlikeden uzak, herhangi bir olumsuz durumda kolayca savunulabilecek ve yüksek taşıması sebebiyle yüksek bölgelere inşa etmişlerdir.



**Fotoğraf 1.** Göbekli Tepe Arkeolojik Sit Alanı ve Çevresinden Görünümler.

#### **IV. Göbekli Tepe'nin Arkeolojik Turizm Açısından Taşımış Olduğu Önem**

Turistler tarihsel kaynakları çeşitli nedenlerle çekici bulurlar. Geçmiş medeniyetlerin kalıntıları ve o dönemde yaşayan insanların, makinelerin olmadığı devirlerde teknolojik düzey turistleri etkileyebilir. Öyle ki, farklı geçmişleri olan, farklı kültürlerden gelen turistler sanat ve mimariye duydukları hayranlık yüzünden de tarihsel kalıntıları ziyaret ederler. Bazı turistler de tarihsel bina ya da yerin dış görünümünden çok tarihsel anlamının çekiciliğine kapılırlar. Özellikle arkeolojik alanlar bunlar arasındadır (Özgüç, 2015: 72). Arkeolojik turizm potansiyelinin oluşmasında rol oynayan temel unsurlar, öncelikle tarihi, antik kalıntılar ve daha sonra ise doğal çevrenin çekicilikleridir (Özşahin ve Kaymaz, 2015: 89). Ülkemizde kültürel turizm uygulamalarında öne çıkan müze ve ören yerleri ziyaretçi sayıları yönüyle dünyaca ünlü tarihi ve kültürel kalıntılara sahip iller dikkati çekmekte, özellikle yabancı ziyaretçiler de belirgin bir farklılık

yaşanmaktadır (Emekli, 2004: 16). Şehirlerin veya kırsal alanların turizm alanında (çevresel, sosyal, kültürel ve ekonomik) gelişmeleri bu avantajın kullanılmasına bağlıdır. Bu bakımdan ülkemizde arkeoloji turizmi için potansiyel oluşturan ve ulusal-uluslararası turizm pazarında arkeolojik turizm alanında ön plana çıkması beklenen sahalardan birisi de Şanlıurfa ilindeki Göbekli Tepe'dir.

Anadolu'nun farklı dinlere sahne olması tanrılar için en güzel tapınakların ve heykellerin yapılması ülkemizin kültürel turizmde özellikle inanç turizminde önemli bir konuma ulaşmasına neden olmuştur (Emekli, 2004: 15). Anadolu'da inançla ilgili ilk belgeler mağara resimleri olarak görülmektedir. Yerleşik yaşama geçmeden önceki avcı-toplayıcı topluluklar, mağara duvarlarına avlarının iyi geçmesi için bir çeşit büyü içeren resimler çizmişlerdir. Bu avcı-toplayıcı topluluklara ait inançla ilgili yapılar topluluğundan birisi de Göbekli Tepe'de (Şanlıurfa) bulunmaktadır. Burası son avcı-toplayıcı toplumun inşa ettiği bir kült (tapınma) merkezidir. Bu topluluk bir tepede gizli sembollerle inançlarının izlerini bırakmışlardır (Doğaner, 2013: 310).

Şanlıurfa şehri tarihi ticaret yollarının kesiştiği kavşak noktası konumunda bulunmasından dolayı birçok medeniyete ve dini inanca ev sahipliği yapmış, yerleşme tarihi içerisinde hemen her dönem stratejik bir öneme sahip olmuştur. Neolitikten günümüze kadar varlığını korumuş olmasından dolayı (Akbiyık, 2014: 88) önemli bir arkeolojik mirasa sahiptir. Bu arkeolojik mirasın başında gelen Göbekli Tepe, Şanlıurfa kentinin 15 km kuzeydoğusunda, Örencik mahallesinin yaklaşık 2 km doğusunda bulunmaktadır. Göbekli Tepe, M.Ö. 10.000 yani günümüzden 12.000 yıl öncesine tarihlenen Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait Anadolu'nun en eski inanç merkezidir. Yaklaşık 80 dönümlük alana sahip olan ören yeri, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca 2005 yılında "1. Derece Arkeolojik Sit" alanı ilan edilmiştir. Göbekli Tepe'nin bulunduğu alan 1960'lı yıllarda İstanbul Üniversitesi ile Chicago Üniversitesi tarafından ortak yürütülen yüzey araştırmalarında, aralarında çok miktarda çakmaktaşı, yonga ve taş aletten oluşan Neolitik Çağ buluntularına rastlanmıştır (Notroff vd, 2015: 54). Buna rağmen 1990'lı yılların ortalarına kadar değeri anlaşılmamıştır. 1994 yılında yeniden keşfedildiğinde neredeyse el değmemiş durumdaydı ve tarım arazisi olarak kullanılıyordu. 1995'ten sonra Şanlıurfa Müzesi'nin ve Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün çalışanları tarafından sürdürülen kazı çalışmaları ile Göbekli Tepe'nin bilim tarihindeki yeri ortaya çıkarılmaya başlanmıştır (Yıldız ve Rızvanoğlu, 2014: 6-7). Göbekli Tepe'de şimdiye kadar 6 adet tapınak gün yüzüne çıkarılmıştır. İleri görüntüleme teknolojileri kullanılarak radarla yapılan taramalar neticesinde tamamen yığılma toprak altında olan 20 çemberimsi yapının daha olduğu ortaya konulmuştur (Özcan, 2014: 339).

Dünyanın bilinen eski tapınağı olma unvanına sahip olan Göbekli Tepe 3 ayrı katmandan oluşmaktadır. Birinci katman doldurma toprak ve taştan olurken, ikinci ve üçüncü katmanlar ise tapınak buluntularının yani "T" şeklindeki stellerin ve kayalar üzerine işlenmiş olan insan ve hayvan figürlerinin olduğu katıdır. Neolitik dönem yerleşim yerlerinden farklı olarak bir ova veya akarsu kenarında değilde bölgeye hâkim yüksek bir konumda bulunması, Göbekli Tepe'nin Dünya çapında tanınmasında rol oynayan ve uzun yıllar buradaki kazıları yürüten ünlü arkeolog Prof. Dr. Klaus

Schmidt'in yaptığı kazılar neticesinde herhangi bir yerleşim izine rastlanmaması ve anıtsal dini mimari öğelere rastlanması (whc.unesco.org/en/tentativelists/5612/, erişim tarihi: 20.04.2018) Göbekli Tepe'nin dünyanın en eski tapınak merkezi olduğu düşüncelerini destekler niteliktedir. Son Buzul Çağı'nın ardından, Çanak Çömleksiz Neolitik olarak adlandırılan dönemde avcı toplayıcı gruplar tarafından inşa edilen bu anıtsal yapılar, çanak çömleğin ortaya çıkışından bile daha erken tarihlidir. Tepenin aslında bir dizi yuvarlak ve dikdörtgen muhafazaları vardır. Ancak bunlardan bugüne kadar sadece birkaçı kazılmıştır (Magli, 2016: 337). Göbekli Tepe'nin en karakteristik öğesi "T" biçimli anıtsal dikilitaşlardır (Fotoğraf 2). Bu dikilitaşlar, ortalarında kendi başlarına ayakta duran bir çift dikili taş bulunan, yuvarlak ve oval biçimli çevreleri kapalı mekânlar oluşturmak üzere düzenlenmişlerdir. "T" ve ters "L" biçimli dikilitaşların insan anlamını taşımış olması olasıdır. Üzerlerine en çok hayvanların betimlenmiş olması ve hiç bir zaman insanların betimlenmemiş olması gerçeği, bu varsayımın altını çizmektedir. Dikilitaşlar genellikle, cinsiyetlerinin olmadığı bir belirtisi olarak, biçim birliği içindedir. Ancak "T" biçimli monolitlerin ne tür bir varlığı kişileştirdiği açık değildir. Kazılarda çıkarılan stellerden bazılarının boyutlarının çok büyük olması insanların bu bölgede bir araya gelerek tapınağı inşa ettiklerini ve burasını bir toplanma merkezi olarak kullandıklarını göstermektedir (Çakmak, 2013: 817).



**Fotoğraf 2.** Göbekli Tepe'nin En Karakteristik Öğelerinden Birisini Oluşturan "T" Şeklindeki Steller.

Bunun yanı sıra kazılar sonucunda çöl varanı, sürüngen kabartmaları, kurt kafaları, yaban domuzları, turna, leylek, tilki, yılan, akrep, yabani koyun, aslan, örümcek ve kafası olmayan insan kabartması gibi buluntular dikkat çekmektedir (Fotoğraf 3). Bu hayvan figürleri ile ilgili hakim olan görüşlerden birisi Neolitik Dönem insanların mağara duvarlarına çizdikleri av hayvanları betimlemesine benzediği yönündeyken, diğer bir görüşe göre ise hayvan figürlerinin tapınağı ziyaret eden farklı kabilelerin sembolü olduğu yönündedir başlanmıştır (Yıldız ve Rızvanoğlu, 2014: 6-7).





**Fotoğraf 3.** Göbekli Tepe’de Kazılar Sonucunda Ortaya Çıkan Kabartma Figürlerinden Bazıları.

UNESCO tarafından 2011’de (15.04.2011) geçici dünya miras listesine alınan Göbekli Tepe ([whc.unesco.org/en/tentativelists/5612](http://whc.unesco.org/en/tentativelists/5612), erişim tarihi: 20.04.2018), 24 Haziran-4 Temmuz 2018 tarihleri arasında Bahreyn’de yapılan 42. Dünya Mirası Komitesi toplantısında Dünya Mirası Listesine kaydedilmiştir (01.07.2018). Böylelikle ülkemizin UNESCO Miras listesinde ki 18.eseri olarak tescillenmiştir ([whc.unesco.org/en/list/1572](http://whc.unesco.org/en/list/1572)). Göbekli Tepe şu özellikleri ile ön plana çıkmaktadır

• Göbekli Tepe’de bulunan kutsal mekan ve sembolik motiflerin inşası, 12.000 yıl önce insan tarafından yaratılan ileri bir sosyal sistemin göstergeleridir. Büyük ölçekli heykel ve mimari anıtların oluşturulması için gerekli alt yapı, büyük gruplarda harekete geçme yeteneği, el sanatları ve bireylerin sanatsal becerileri, ritüel dürtü ve inançları, dönemin insanların belirli bir amaç için organize oldukları ve sosyal bir hayat yaşadıklarını göstermektedir. Tüm bu göstergeler, özellikle Göbekli Tepe halkının yaşadığı zaman dilimi dikkate alındığında, kültürel tarihte çok önemli adımlar olarak görülmektedir. Bu nedenle Göbekli Tepe’nin kültürleri insan yaratıcılığının başarılarını temsil etmektedir.

• Yukarı Mezopotamya Bölgesi, avcı-toplayıcı yaşam tarzından (M.Ö. 10 ve 9 bin yıl civarında) tarımsal sisteme geçişin sağlandığı ilk yer olma özelliğindedir. Göbekli Tepe,

bu kültürel ilerlemenin gerçekleştiği bölgenin merkezinde yer almaktadır. Göbekli Tepe’de sözü edilen kültürel geçişi yapan insanlar, bu arada ilk inşa edilen tapınaklarını gerçekleştirmişlerdir. Bu tapınakların mimarları ve inşaat ustaları dünya tarihini aynı toplulukta yetiştirdiler. Ayrıca Göbekli Tepe’de gelişmiş heykel ve düşük kabartma sanat örnekleriyle zengin bir sembolik repertuar oluşturulmuştur. Bu semboller sadece süsleme için değil, bir hikâyeyi, bir anlam veya bir mesajı taşıyan motifler değildir. Göbekli Tepe’de bulunan bu semboller, benzer içerikli fakat daha küçük ölçeklerde yer alan yerleşim yerlerinde de ortaya çıkmıştır. Kuzey Irak ve Suriye’de yapılan arkeolojik kazılardan sonra ulaşılan karşılaştırma olasılığı, Göbekli Tepe’nin Neolitik Dönem’de merkezi, kültürel etkileşimi ve insani değerlerin değişimini oluşturduğunu göstermektedir.

• Anıtsal mimari yapılar, büyük ölçekli heykeller, kabartma tekniğinde zengin içerikli motiflerin sembolik dili ile ortaya çıkarılan Neolitik Dönem kültürü M.Ö. 8000’lerde sona ermiştir. Bu tarihten sonra Göbekli Tepe insanlar tarafından terk edilmiş ve benzer ya da farklı amaçlar için kullanılmamıştır. Böylece, Göbekli Tepe avcı-toplayıcı yaşam tarzı ve onun sosyal sistemi tarafından yaratılan ve sadece bu dönem için kullanılan eşsiz bir tapınak merkezidir.

• Göbekli Tepe insan eliyle inşa edilen en eski kutsal yapıları barındırmaktadır. Daha önceki zamanlarda insanlar kendileri için ritüel yerler kullandılar, ancak bunu yaparken mağaralar gibi doğal sığınaklardan yararlandılar. Buna karşılık Göbekli Tepe’nin kutsal alanları insan gücü tarafından inşa edildi. Sütunlar insanoğlunun tarihinde anıtsal bir şekilde tasvir edilen, muhtemelen efsanevi ataların, hatta ilk Tanrıların antropomorfik varlıkları olup, bu özellikleri bu yapıları benzersiz kılmaktadır.

• Göbekli Tepe insanların en eski karmaşık sistemlerinden biri olup, antik çağda, beklenmedik bir biçimde, inanç ve kutsallık içgüdüleriyle anıtsal yapılar inşa ettiklerini kanıtlamaktadır. Göbekli Tepe insanları, seramik veya metal ekipmanlarını bilmeyen, tahıl ekimini başlatan, evcil hayvanlara ve gıda üretimi de dahil olmak üzere yerleşik yaşam tarzına başlayan bir topluluğun parçasıydı. Buna rağmen büyük ölçekli heykel anıtları, tapınak yapıları ve kabartma motifleri yaratıcıları olma özelliğini taşırlar.

Bu özellikleri ile UNESCO miras listesinde yer alan Göbekli Tepe’de, markalaşma ve altyapı çalışmalarının tamamlanması ile büyük bir turizm potansiyeli harekete geçirilmiş olacaktır. Özellikle kültür ve arkeoturizm açısından dünyada benzersiz olması ile ulusal ve uluslararası turizm pazarında ilerleyen yıllarda önemli bir gelişme kaydedecektir. Herhangi bir yerin turizm ürünü olması ve turist çekebilme potansiyeli arz ile ilgilidir (Kozak vd., 2015: 70-74). Göbekli Tepe’nin yarattığı arz kaynaklarına bakılacak olursa:

**Çekicilik:** Göbekli Tepe arkeolojik sit alanında elde edilen bulgular açısından insanlık tarihinin yeniden yorumlanmasına yol açacak niteliktedir. Elde edilen bulgular Göbekli Tepe’nin Dünya’nın bilinen ilk tapınak alanı olduğunu ortaya koymuştur. Şimdiye kadar bilinen en eski yapıt ve tapınaktan 7500 yıl daha büyüktür. Ayrıca

Stonehenge'den 7000, Mısır piramitlerinden ise 7500 yıl daha yaşlı olması bilinen tarihin başlangıç noktası olma unvanını kazandırmıştır. Bu yönüyle sadece kültürel çekiciliklere ilgi duyan turistleri değil bilim ve sanat çevrelerinden çok sayıda kişiyi kendine çekmektedir. Şanlıurfa ilinin sahip olduğu turizm çekicilikleri içerisinde önemli bir paya sahip olan Göbekli Tepe, arkeolojik bir sit alanını ziyaret etme fırsatı ile birlikte şehrin yakınında yer almasından dolayı diğer turistik alanların da ziyaret edilebileceği kültür rotası içerisinde bulunmaktadır. Bu yönüyle arkeolojik alan turistlerin ilgisini bir hayli çekmektedir.

Göbekli Tepe Arkeolojik Sit Alanı "T" biçimli sütunlar üzerinde bulunan çeşitli figürlerin (insan, aslan, ördek, yaban domuzu, tilki, yılan vb.) varlığı görülmeye değer önemli güzelliklerden birisini oluştururken, figürlerin kim ve ne zaman, ne amaçla yapıldığı konusunda merak uyandırması, Anadolu'nun arkeo-faunasıyla ilgili ipuçları vermesi bakımından dikkat çekmektedir. Geçmiş medeniyetlerin ve toplulukların yaşadığı, onlardan günümüze kalan çeşitli kültürel gelenek ve materyali yerinde gözlemlemek ve yerinde otantik deneyim yaşamak isteyen turistler için Göbekli Tepe bir açık hava müzesi durumundadır. Herhangi bir ücret ödenmeden tarihin başladığı bu alanın gezilebilmesi yine birçok tur ve ziyaretçinin Göbekli Tepe'yi tercih etmesinde etkili olmuştur.

**Erişilebilirlik:** Arkeolojik sit alanı Şanlıurfa şehir merkezine 15 km uzaklıkta bulunmasından dolayı ulaşım oldukça kolaydır. Zaman ve maliyet açısından turistik ürünlerin sunduğu avantajlar ziyaretçiler için oldukça büyük önem taşımaktadır. Göbekli Tepe'yi ziyaret etmek isteyenler hem havayolu, hem de karayolu aracılığıyla şehre ulaşma imkanına sahiptir. GAP Havaalanı il merkezine yaklaşık olarak 35 km uzaklıkta bulunmaktadır. Arkeolojik sit alanının şehir merkezine bu kadar yakın olması ziyaretçilere zaman ve maliyet açısından avantajlar sunmaktadır. Göbekli Tepe'ye Şanlıurfa-Mardin karayolu üzerinden gidilmektedir ve yolun bu kısmı oldukça iyi standartlara sahiptir. Örencik mahallesi ve Göbekli Tepe arası stabilize yolla sağlanan ulaşım, 2017 yılında Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi tarafından asfalt kaplanarak standardı yükseltilmiştir. Böylece alana ulaşım tamamen asfalt kaplama yolla rahat bir şekilde sağlanmaktadır.

**Konaklama:** geçici olarak yer değiştirme hareketi olan turizmde bu yer değiştirme sırasında insanların günlük ihtiyaçlarını karşılayacakları, güvenli ve konforlu bir ortam sunacak işletmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Şanlıurfa şehri turistik potansiyeli yüksek bir şehir olduğundan gezip görülecek birçok yere sahiptir. Bu yerlerin başında gelen Göbekli Tepe'nin şehir merkezine 15 km gibi yakın bir konumda olması gelen ziyaretçilerin şehir merkezinde konaklamalarına imkân sağlamaktadır. Bu nedenle ziyaretçiler konaklama gereksinimini karşılamak üzere Şanlıurfa ilinde 2018 yılı içerisinde aktif olarak konaklama hizmeti veren tesisleri kullanmaktadır. Bu kapsamda şehirde 40 tesis bulunmakta olup, bunların toplam oda sayısı 1925 yatak kapasitesi ise 4129'dur. Bunların 11'i turizm işletme belgeli konaklama tesisi niteliğinde olup, oda sayısı 912, yatak kapasitesi ise 1818'dir. Belediye belgeli 19 tesis ise 630 oda ve 1514 yatak kapasitesi ile hizmet vermektedir. Ayrıca ilde bulunan 10 adet kamu kurumlarına ait tesis

ve misafirhaneler de (Öğretmenevi, Polisevi, DSİ Misafirhanesi, İl Özel İdaresi Misafirhanesi) toplam 383 oda ve 797 yatak kapasitesi ile zaman zaman şehirde konaklama hizmetlerinde kullanılmaktadır (Tablo 1).

**Tablo 1.** Şanlıurfa İli Konaklama Tesisleri ve Kapasiteleri (adet)

2018	Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri			Belediye Belgeli Konaklama Tesisleri			Kamu Kurum Misafirhaneleri			Toplam		
	Merkez	İlçeler	Toplam	Merkez	İlçeler	Toplam	Merkez	İlçeler	Toplam	Merkez	İlçeler	Toplam
Tesis Sayısı	11	6	17	19	18	37	10	11	21	40	35	75
Oda Sayısı	912	247	1159	630	412	1042	383	223	606	1925	882	2807
Yatak Kapasitesi	1818	508	2326	1514	881	2395	797	485	1282	4129	1874	6003

**Kaynak:** Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Verileri.

2016-2017 yılları arasında il merkezi ve ilçelerde bulunan konaklama tesislerine giriş yapan yerli ve yabancı ziyaretçi sayısına baktığımızda; 2017 yılında il genelinde 647797 kişi il merkezinde, 158568 kişi ise ilçelerde olmak üzere toplam 806365 kişi konaklama yapmıştır. İl merkezinde konaklayan yerli turist sayısı 604803 kişi, yabancı turist ise 42994 kişidir. İlçelerde konaklayan yerli turist sayısı 156145 kişi, yabancı turist sayısı ise 2423 kişidir. Yıllara göre konaklama istatistikleri incelendiğinde 2010-2017 arasındaki süreçte 2014 yılına kadar il merkezi ve ilçelerde görülen artış, 2015 yılında terör olayları ve 2016 yılındaki darbe teşebbüsü nedeniyle iç ve dış turizminin gerilemesine bağlı olarak belirgin seviyede azalmıştır. Ülke ve bölge genelinde güvenlik sorunlarının ortadan kalkmasıyla 2017 yılından itibaren turist ve dolayısıyla konaklama sayıları da hızlı bir şekilde arttığı istatistiklerden anlaşılmaktadır (Tablo 2).

**Tablo 2.** Şanlıurfa İli Yıllara Göre Konaklama İstatistikleri (2010-2017)

Yılı	Yerli Turist (Kişi)			Yabancı Turist (Kişi)			Toplam		
	Merkez	İlçeler	Toplam	Merkez	İlçeler	Toplam	Merkez	İlçeler	Toplam
2010	332898	6533	397283	30002	1698	31700	362900	66083	428983
2011	343047	77155	420202	34229	2417	36646	377276	79572	456848
2012	416923	42570	459493	34003	994	34997	450926	43564	494490
2013	459760	105450	565210	60293	2054	62347	520053	107504	627557
2014	607467	129367	736834	66603	2699	69302	674070	132066	806136
2015	509948	113690	623638	49488	2887	52375	559436	116577	676013
2016	518734	127768	646502	42547	1749	44296	561281	129517	690798
2017	604803	156145	760948	42994	2423	45417	647797	158568	806365

**Kaynak:** Şanlıurfa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Verileri.

## V. Sonuç ve Öneriler

Pek çok kişinin turizmden kaynaklandığını iddia ettiği ekonomik kalkınma ve sosyal refah vaadi, arkeolojik olanlar da dâhil olmak üzere tüm kültürel ve doğal kaynakların sürdürülebilirliği konusundaki kaygıları gizlemeye yetecek kadar güçlüdür (Comer ve Willems, 2011: 515). Bu açıdan ekonomik çıkarların sürdürülebilirlik kaygılarının önüne geçmesi “3S” turizminde kıyı alanlarının yanlış yönetimi ile yoğun turist baskısı ve betonlaşma nedeniyle çevresel sorunların yaşanmasına ve doğal kaynakların hızlı bir şekilde yok olması ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu yanlışların özellikle doğal ve arkeolojik alanlar başta olmak üzere turizmin her alanında tekrarlanmaması için hassas arkeolojik alanların turizm politikaları içerisinde ayrı bir yere oturtulması, arkeolojik park planlamasının ve yönetiminin iyi bir şekilde yapılmasını zorunlu hale getirmektedir.

Göbekli Tepe'nin SWOT analizi turizm açısından taşımış olduğu değeri, güçlü yönleri ve fırsatlarını ortaya koyarken, aynı zamanda bu değer olumsuz yönde etkilenmesi üzerinde rol oynayan tehdit ve zayıf yönlerini bertaraf ederek sürdürülebilir arkeolojik turizmin planlı bir yaklaşımla gelişmesine katkıda bulunması açısından önem taşımaktadır. Buna göre;

### *Güçlü Yönler*

- Tarihi, arkeolojik, dini ve kültürel açıdan zengin bir potansiyele sahip olması,
- “Dünyanın ilk tapınağı” ve “Tarihin başladığı yer” gibi önemli ve iddialı unvanlarla Dünya çapında üne sahip olması,
- 2011 yılından itibaren UNESCO Dünya Mirası Listesinde bulunması,
- Yerel halkın ziyaretçilere karşı samimi ve yardımsever olması,
- Tahrip edilmeden günümüze kadar muazzam şekilde korunmuş olması ve yasal statüyle koruma altına alınması,
- Şehir merkezine yakın olmasından dolayı ulaşım bakımından araç kiralayarak veya taksi ile düşük bir ücret ödeyerek alanın kolaylıkla ziyaret edilebilmesi,
- Arkeolojik sit alanını gezip görmek için herhangi bir ücret talep edilmiyor olması,
- Gelen ziyaretçilerin konaklayabileceği çok sayıda tesisin bulunması,
- Ulusal ve uluslararası basında çok sayıda reklam ve haberinin yapılmasından dolayı bilinirlik/tanınırlığının yüksek olması,
- Darphane ve Damga Matbaası tarafından hatıra olarak Göbekli Tepe adına sayılı miktarda para çıkarılması ve bu durumun markalaşmaya katkısı,
- Elde edilen bulgular ve ortaya çıkan yorumlara göre hakkında 2 adet kitap yazılmış olması (Göbekli Tepe Muhafızı, Yaratılış Sırası) buraya daha önce hiç gelmemiş veya gelme fırsatı olmayan kişilerde merak uyandırması,
- Dünyanın en önemli belgesel yapımcılarından birisi olan BBC ve National Geographic tarafından belgeselinin yapılmış olması sebebiyle Dünya çapında duyulmasına ve bilinmesine yol açması ve bu sayede ücretsiz olarak geniş kitlelerde farkındalık yaratması, alanın başlıca güçlü yanlarını oluşturmaktadır.

*Zayıf Yönleri*

- Yörenin yakın çevresinde turizm alt ve üst yapısında eksikliklerin bulunması,
- Turizm ofisi ve ziyaretçi merkezinin yeni yapılıyor olması,
- Turizm yönetim planının yetersiz olması,
- Yeme-içme gibi ihtiyaçların karşılanacağı herhangi bir restoran veya kafeteryanın olmayışı,
  - Turizm alanına ulaşımı sağlayan yollarda ki işaret yön ve levhalarının yetersiz olması ve bunların yabancı dilde izahının olmayışı,
  - Çevre düzenlemesinin yıllardır yapılmamış olmasından dolayı ziyaretçilerde görsel kirliliğe yol açması,
  - Yöre halkının turizmle ilgili yeterli bilgi ve donanıma sahip olmayışı,
  - Arkeolojik sit alanı ve buraya ulaşan yol üzerinde yeterli aydınlatmanın bulunmayışı,
  - Yaz döneminde bunaltıcı sıcaklıkların yörede hâkim olması,
  - Turistler için rehber olarak tur şirketlerinin dışardan kendi rehberlerini getiriyor olması,
  - Ulusal basında çıkan alanın betonlaştığı, alanda daha önceden yaşanan hırsızlık olayları ile ilgili haberler markalaşmayı ve alanı ziyaret etmek isteyen turistlerin kararını olumsuz etkilemesi,
  - Tur şirketlerinin ilde gerçekleştirdikleri tur programlarının kısa sürmesi ve turistlerin ilde daha az vakit geçirmeleri,
  - Çatı örtüsü yapımı nedeniyle 2016 yılı haziran ayında başlayan çalışmalar nedeniyle alanın 18 ay gibi uzun bir süre ziyaretçi girişine kapalı olması şeklinde sıralanabilir.

*Fırsatlar*

- Dünya’da ve ülkemizde kültürel alanlara ve kültür turizmine ilginin giderek artıyor olması,
- Şanlıurfa ilinin 2023 yılı Turizm Stratejisi içerisinde İnanç Turizmi Koridoru ile GAP Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi içerisinde yer alması,
- Göbekli Tepe isminin ve burayla özdeşleşmiş olan “T” şekilli stellerin bölgeye tur düzenleyen acenteler tarafından broşürlerde kullanılması markalaşma yolunda önemli gelişmelerden biri olması,
  - Yakın çevresinde önemli turistik çekiciliklerin olması,
  - Turizmin gelişmesinin yöre ekonomisine önemli katkılar sağlayacak olması ve istihdam olanağı yaratacak olması,
  - Ulaşım teknik ve teknolojilerinin gelişmesi sayesinde zaman ve maliyet yükünün azalması,
  - Tanıtımı için çeşitli projelerin yapılması ve fonlar ayrılması ile çevre düzenlemesi ve koruma stratejileri için kaynak yaratılması şeklinde fırsatlar sıralanabilir.

#### *Tehditler*

- Kültürel mirası koruma ve turizm organizasyonu yönetimi konusunda yeterli bilince sahip olunmayışı,
- Yerel ve ulusal basında çıkan asılsız haberler ile değersizleştirme çabalarının var olması,
- Yerel halkın eğitim düzeyinin düşük olması,
- Biletsiz ve kontrolsüz şekilde alanın ziyaret edilmesine izin verilmesi sonucunda kazı alanının tahrip edilme ihtimalinin ortaya çıkması,
- Kazı sonuçlarında ortaya çıkan buluntuların çok kıymetli olması nedeniyle geçmişte olduğu gibi tarihi eser kaçakçılığının yaşanma ihtimalinin bulunması ise arkeolojik alanda görülen tehditler içerisinde bir kaçıdır.

#### **Kaynaklar**

- Akbıyık, M. (2014). Şanlıurfa İlinin Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Bayraktar, S. (2010). Kentsel Alanda Arkeolojik Park Tasarımı: Küçükyalı ve Saraçhane Arkeolojik Parklarının Değerlendirilmesi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Cohen, E. (1995). Contemporary Tourism-Trends and Challenges: Sustainable Authenticity or Contrived Post Modernity? In Change in Tourism: People, Places, Processes, (Edited by Richard Butler and Douglas Pearce), London: Routledge.
- Comer, D., C. and Willems, W., J., H. (2011). Tourism and Archaeological Heritage Driver to Development or Destruction, ICOMOS, 506-518, Paris 2011.
- Çakmak, T., F. (2013). İnanç Turizminde Göbeklitepe'nin Yeri ve Önemi, Uluslararası İnanç Turizmi ve Hoşgörü Konferansı, 9-12 Mayıs 2013, Konya.
- Doğanay, H. ve Zaman, S. (2013). Türkiye Turizm Coğrafyası (Güncellenmiş 4. Baskı). Erzurum: Pegem Akademi,
- Doğaner, S. (2013). Türkiye Kültür Turizmi, Sosyologca Kitapları Dizisi-31, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Emekli, G. (2004). Türkiye'de Kültürel Turizm. II. Uluslararası Turizm, Çevre ve Kültür Sempozyumu, 10-11 Mayıs 2004, 11-20, İzmir.
- Emekli, G. (2006). Coğrafya, Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm. Ege Coğrafya Dergisi, 15, 51-59.
- Emekli, G. (2013). Kültür Mirasının Turizm Aracılığı ile Değerlendirilmesi: Kültürel Turizm ve Türkiye. Ertuğ ÖNER (Ed.) Profesör Doktor İlhan KAYAN'a Armağan, (içinde 655-663) İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

- Erhan, K., Akkurt, A. ve Akbaş, F. (2015). Arkeolojik Turizmin Alacahöyük Kırsal Yerleşmesinin Gelişimine Etkisi, 1. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Sempozyumu, 19-21 Kasım 2015, Kastamonu.
- Kozak, N., Kozak, Akoğlan M., ve Kozak, M. (2015). Genel Turizm İlkeler-Kavramlar, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kurt, A., O., Göler, M., E. (2017). “Anadolu’da İlk Tapınak: Göbeklitepe”, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 2017, 21 (2), 1107-1138.
- Kurtuluş, K., Ş., (2016). Arkeolojik Mirasın Korunmasında Turizmin Rolü, 17. Ulusal Turizm Kongresi, 20-23 Ekim 2016 Bodrum-Muğla, Ankara: Detay Yayıncılık, 1257-1267.
- Magli, G. (2016). Sirius and The Project of The Megalithic Enclosures at Gobekli Tepe. Nexus Network Journal, 18, 337-346.
- Notroff, J., Dietrich, O., Peters, J., Pöllath, N. ve Schmidt-Köksal, Ç., (2015). Göbeklitepe Uygarlığın Doğusunda Neolitik Şölenlerin İzleri”, Aktüel Arkeoloji Dergisi, 01.07.2015, 52-69.
- Özcan, E., S. (2016). Göbeklitepe, TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, 560, 30-39.
- Özgüç, N. (2015). Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler, İstanbul: Çantay Kitapevi.
- Özşahin, E. ve Kaymaz, Ç. K. (2015). Asi Nehri Deltasının (Hatay) Arkeolojik Turizm Potansiyelinin Coğrafi Açından Değerlendirilmesi. International Journal of Social Science, 34, 83-101.
- Pacifico, D. and Vogel, M. (2012). Archaeological Sites, Modern Communities, and Tourism, Annals of Tourism Research, 39 (3), 1588-1611.
- Ross, D., Saxena, G., Correia, F. and Deutz P. (2017). Archaeological Tourism: A Creative Approach. Annals of Tourism Research, 67, 37-47.
- Soykan, F. (2000). Turizm Coğrafyası ve Turizm Planlaması, Ege Coğrafya Dergisi, 11, 39-55.
- Şahinalp, M. S. (2006) Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluşuna Etki Eden Etmenler, Coğrafi Bilimler Dergisi, 4 (1), 105-127.
- Yıldız, S., Rızvanoğlu, M., S. (2014). Göbeklitepe 12.000 Yıllık Dünyanın En Eski Tapınağı, Şanlıurfa: T.C. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları: 35.

*İnternet Kaynakları*

[whc.unesco.org/en/tentativelists/5612](http://whc.unesco.org/en/tentativelists/5612), (Erişim Tarihi: 20.04.2018)

<http://whc.unesco.org/en/list/1572>, (Erişim Tarihi: 03.07.2018)



*Göbekli Tepe'nin Arkeolojik Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi (Şanlıurfa)* \_\_\_\_\_ **1367**

The Archaeological Institute of America (AIA), A Guide to Best Practices for  
Archaeological Tourism  
<https://www.archaeological.org/pdfs/AIATourismGuidelines.pdf> (Erişim Tarihi:  
27.04.2018)